

lumsallığı, temsil niteliği gibi yönlerini tartıştıkları bir süreç olmuştur. Bu tür kuramsal eleştiriler yüzyılın ikinci yarısında Muhammed Mendûr, Seyyid Kutub, Şevkî Dayf, Ali Ahmed Saîd (Adonis) gibi yazarların ortaya koyduğu eserlerle kısmen sürdürülse de bu devrede edebî eleştiri, özellikle üniversitelerin çoğalmasına bağlı olarak kuramsaldan çok tasvir ve tahlille dayalı bilimsel, akademik eleştiri niteliğini almıştır. Abdülmün'im Tellîme, Muhammed Berrâde, Salâh Fazl, Faysal Der-râc, Câbir Asfûr, Abdullah el-Guzâmî, Sabrî Hâfız, Sa'd el-Bâzîi, Kemâl Ebû Dîb gibi eleştirmenler, daha çok Batı'daki edebî yaklaşımları kendilerine model edinerek gerçekleştirdikleri çok sayıda çalışmayla akademik edebî eleştirinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, VI, 131, 138; Tirmizî, "Edeb", 70; Asmaî, *Fuḥûletü's-şu'arâ'* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî - Tâhâ M. ez-Zeynî), Kahire 1953, s. 12-13, 16; Cumahî, *Fuḥûlû's-şu'arâ'* (Leiden), s. 3-4; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'* (nşr. Abdülmün'im el-Aryân), Beyrut 1991, s. 24-27, 31, 35; Kudâme b. Ca'fer, *Naḳdû's-ş-i'r* (nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), nesredenin girişi, s. 5-58; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġânî*, Bulak 1285, VIII, 194-195; a.e., Kahire 1935, VI, 89; M. Yûsuf Necm, *Nazariyye-tü'n-naḳd ve'l-fünûn ve'l-mezhâhibü'l-edebîyye fi'l-edebî'l-Arabiyyi'l-ḥadîs*, Beyrut 1961, tür.yer.; Tâhâ Hüseyin, *Fi'l-Edebi'l-Câhîlî*, Kahire 1968, s. 43-44; a.mlf., *Hadîşü'l-erbi'â'*, Kahire 1974, II, 52-54; İzzeddin el-Emîn, *Neş'etü'n-naḳdî'l-edebîyyi'l-ḥadîs fi Mişr*, Kahire 1970, tür.yer.; Tâhâ Ahmed İbrâhîm, *Târîhu'n-naḳdî'l-edebî 'inde'l-Arab*, Dimaşk 1972, s. 15-70, 108, 136, ayrıca bk. tür.yer.; D. Semah, *Four Egyptian Literary Critics*, Leiden 1974, s. 59-65, 69-70, 139, 153, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmed Ahmed Bedevî, *Üsûsü'n-naḳdî'l-edebî 'inde'l-Arab*, Kahire 1977, s. 11-112, 559-573, ayrıca bk. tür.yer.; Ahmed Heykel, *Dirâsât edebîyye*, Kahire 1980, s. 126-128; M. Zağlül Sellâm, *Târîhu'n-naḳdî'l-edebî ve'l-belâğa ḥatte'l-karnî'r-râbî'i'l-hicrî*, İskenderiye 1982; İhsan Abbas, *Târîhu'n-naḳdî'l-edebî 'inde'l-Arab*, Beyrut 1404/1983, s. 11-41, 43-59, 63-123, 125-357, ayrıca bk. tür.yer.; J. S. Meisami, "Literary Criticism, Medieval", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starkey), London 1998, II, 472-474; P. Cachia, "Literary Criticism, Modern", a.e., II, 474-475; Tâhâ Mustafa Ebû Kerîşe, "en-Naḳdî'l-edebî", *Meusû'atü'l-ḥadâretü'l-İslâmiyye*, Kahire 1426/2005, s. 753-757.

RAHMİ ER

□ FARS EDEBİYATI. Fars edebiyatında tenkit "nakd-i edebî" başlığıyla ele alınmıştır. Edebî tenkitten amaç sadece yanlış ve eksiklikleri ortaya koymak değil eseri her yönüyle değerlendirip okuyucunun anlamasına yardımcı olmaktır. Tenkit konusunda genellikle iki bakış açısı öne çık-

mıştır. Biri dil, sanat ve üslûba, diğeri muhtevaya yönelik tenkittir. Fars edebiyatında İslâm öncesi dönemle ilgili edebî tenkit konusunda yeterli bilgi yoktur. İslâm'dan sonra X. yüzyıldan itibaren tenkit fikrinin ortaya çıktığı görülür. Farsça'da en eski edebî tenkit olarak Sâ mânîler devri Horasan sipehsâlârı ve Tûs hâkimi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk'ın dört müellife hazırlattığı, Fars nesrinin en eski örneklerinden biri sayılan *Muḳaddime-i Şâhnâme-i Ebû Mansûrî* adlı eser anılır (346/957). Ferruhî-i Sîstânî'nin (ö. 429/1037-38), çağdaşı Unsûrî-i Belhî'ye eleştirdiği şiirin de ilk tenkit örnekleri arasındadır. Şair Fütûhî-i Mervezî de Evhadüddîn-i Enverî'nin aşırı tamahkârlığını eleştirerek onu yermiştir. Özellikle saray şairleri arasındaki rekabet onları birbirini tenkit etmeye yöneltmiştir. Ancak dönemin eserlerinde fazla ağır eleştiriler görülmez. Saray meclislerinde ortaya çıkan şiir tenkidi daha sonra Fars edebiyatında bir gelenek haline almıştır. En gelişmiş eleştiri örnekleri Gazneliler sarayının şairleri Unsûrî-i Belhî ve Gazâirî-i Râzî'nin karşılıklı yazdıkları şiirlerde görülür. Gazâirî "Lâmiyye" kasidesini Gazne sultanına sunduğunda Unsûrî onu kıskanmış, aynı vezin ve kafiyede bir kaside yazarak Gazâirî'nin şiirini sert biçimde eleştirmiş, ardından Gazâirî de aynı şekilde onu tenkit etmiştir. Bu üç manzume Fars şiirinde ilk önemli eleştiri örnekleri kabul edilir. Selçuklular dönemi şairleri çağdaşlarını ve öncekileri eleştirirken kendilerini öne çıkarmışlardır. Mes'ûd-i Sa'd-ı Selmân eski şairlerden daha iyi bir sanatkâr olduğuna inanıyordu. Süzenî de eski şairleri küçümseyen şiirler yazmıştır. Hâkânî-i Şirvânî'nin birçok şairi eleştiren, hatta Arap edebiyatı şairlerinden Lebîd ve Buhtürî'den üstün olduğunu iddia eden şiirleri vardır.

Arap edebiyatı Fars edebiyatını güçlü bir şekilde etkisi altına alınca fesahat ve belâgatla ilgili figürler Arap dili modellerinin taklit edilmesiyle gelişmiş, böylece ilk teknik eleştiri (nakd-i fennî) ortaya çıkmıştır. Bu tarz tenkitler yapan Muhammed b. Ömer er-Râdûyânî, *Tercümânü'l-belâğa*'sında Ebû'l-Hasan el-Merginânî'nin Arapça *el-Meḥâsîn fi'n-naẓm ve'n-neşr* adlı eserinden etkilenmiştir. Râdûyânî fesahat ve belâgat sanatını anlatırken şiir tenkidyle ilgili konulara değinmiş, hatta eserinde tenkitle ilgili müstakil bir bölüme yer verdiği için okuyucudan özür dilemiştir. Bu alandaki diğer bir eser Reşîdüddin Vatvât'ın *Ḥadâ'ıku's-sihr fi deḳâ'ıki's-ş-i'r*'i olup belâgat konuları arasında şiir eleştiri-

risine yer vermesi bakımından önem taşır. Emîr Keykâvus b. İskender *Ḳâbûsnâme*'sinin otuz beşinci bölümünde şairlik geleneğini anlatırken bir şairde bulunması gereken özellikler, bir şairin yapması veya sakınması gereken davranışların ve sözlerin ne olduğu üzerinde durmuştur. Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Maḳâle*'si şiir tenkidi konusunu işleyen diğer önemli bir çalışmadır. Eserin özellikle ilk iki bölümü şiir eleştirisi üzerinedir.

İran'da Moğollar döneminde yazılmış antoloji niteliğindeki eserlerin yaygınlığı, "nakd-i zevkî" türünde yeni bir edebî tenkit usulünün ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Bu türün ilk örneklerini Kemâleddîn-i İsfahânî (ö. 638/1240 [?]) vermiştir. İsfahânî, çağdaşları Zahirî-i Fârâyâbî ve Enverî'nin şiirlerini eleştirip kendisinin onlardan üstün olduğunu söylemiştir. Bu arada teknik eleştiri de sürmüştür. Buna dair çalışmaların en meşhuru Şems-i Kays'ın *el-Mu'cem fi me'âyiri eş'ârî'l-Acem* adlı eseridir. Şems-i Kays tenkitle ilgili, Râdûyânî'nin *Tercümân*'i ile Vatvât'ın *Ḥadâ'ıḳ*'inden geniş iktibaslar yapmıştır. Avfî'nin *Cevâmî'u'l-ḥikâyat* ve Lübbü'l-elbâb'ı edebî tenkit konularının yer aldığı tezkirelerdir. Daha sonra gelen Devletşah'ın *Tezkiretü's-şu'arâ'*'sındaki şiir eleştirileri genel ve muğlaktır. Nasîrüdîn-i Tûsî'nin bu dönemde kaleme aldığı *Mi'yârü'l-eş'âr* Farsça tenkit tarihinin en önemli eseridir. Şerefeddîn-i Râmî'nin *Ḥadâ'ıḳu'l-ḥakâ'ıḳ* ve *Enîsü'l-ıuşşâḳ* adlı eserlerinde de tenkit meselelerine yer verilmiş, Şemseddin el-Âmülî'nin *Nefâ'isü'l-fünûn*'unda edebî eleştiriye ayrı bir bölüm tahsis edilmiştir. Timurular devrinde özellikle sultan, vezir ve emîrlerin meclislerinde şairlerin birbirlerini eleştirdikleri şiirler yazdıkları bilinmektedir. Bu konuda Hândmîr'in *Habîbü's-siyer*'i ve Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'inde örnekler bulunmaktadır.

Safevîler döneminde tenkitle ilgili ciddi mânada bir eser ortaya konmamıştır. Bu husus daha çok sebki Hindî ekolünde verilen edebî eserlerin zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde en önemli tenkitler tezkirelerde yer almıştır. Sâmirza'nın *Tuḥfe-i Sâmi*'sinde Safevî şairlerinin önceki şairlerden daha üstün olduğu ileri sürülür. Sâmirza mübalağalı bir iddia ile Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Sa'dî-i Şirâzî ve Enverî'ye eşit, hatta Firdevsî ve Senâî'den üstün olduğunu söylemiştir. Aynı dönemde kaleme alınan Lutf Ali Beg'in *Âteşkede*'si edebî tenkitler içerir. Hindistan'da Farsça yazılmış *Mir'âtü'l-ḥıyâl*,

TENKİT

Hulâşatü'l-eş'âr, *Tezkire-i Hüseyinî* ve *Sefîne-i Hoşgû* gibi tezkirelerde de kısmen edebî tenkitlere yer verilmiştir. Kaçarlar devrinin edebî tenkitleri de özgün olmaktan ve yenilikten uzaktır. Bu konudaki eserlerde geçmişin şairlerinde kusur arayan geleneksel bir tenkitçilik anlayışı hâkimdir. Bu döneme ait tezkirelerden *Encümen-i Hâkân* sahibi Fâzıl-ı Gerûsî ve *Gencîne-i Şâyegân* müellifi Mirza Tâhir Dîbâçenegâr ile *Mecma'u'l-fuşahâ* yazarı Rızâ Kuli Han Hidâyet daha öncekileri taklit edip anlamsız kelime oyunlarına ve laf kalabalığına başvurmuşlardır. Tarihçi ve münşî Muhammed Takî Sipîhr, geçmişin teknik eleştirisi usulünü taklitle yazdığı *Berâhînü'l-'Acem fî kavânîni'l-Mu'cem* adlı eserinde daha çok Şems-i Kays'ın *el-Mu'cem*'ini kaynak olarak kullanmıştır.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren İran'da modern Batı edebiyat akımlarının etkisi görülmeye başlar. Fars edebiyatında modern usulde tenkidin kurucusu Mirza Feth Ali Ahundzâde'dir. Onun *Risâle-i İrâd*, *İntikâd ber Meşnevî-yi Mevlevî*, *Derbâre-i Nazm u Neşr* ve *Uşûl-i Niğâreş* gibi eserleriyle *Rûznâme-i Millet-i Seniyye* adlı dergideki "Kritikâ" adlı makalesi modern tenkitçiliğin ilk örnekleridir. Aynı dönemde Mirza Ağa Han Kirmânî'nin *Fenn-i Güttân ve Neviştân*, *Nâme-i Bâstân ve Âyine-i Sikenderî* gibi eserleri, Abdürrahîm-i Talibof'un *Kitâb-ı Ahmed* (*Sefîne-i Tâlibî*) ve *Mesâlikü'l-muhsinîn*'i, Mirza Melkum Han'ın *Fırka-i Kechbinân* adlı eseri de modern tenkitçiliğin ilk yapıtları arasındadır. Muhammed Hüseyin Karîb Gürgânî'nin telif ettiği *İbda'u'l bedâiyi' der 'ilm-i bedi'* ve Seyyid Nasrullah Takvâ'nın *Hincâr u Güttâr* ile Vahîd-i Destgirdî'nin makalelerinde tenkitle ilgili konulara yer verilmiştir. Muhammed Kazvinî ise metin tenkidi ve tashihi üzerine ilmî usullerle çalışma yapanların öncüsü olmuştur. Bunun yanında yeni bilimsel eleştirisi usulleri kullananlar arasında Takî Rif'at, Muhammed Ali Ferruhî, Muhammed Takî Bahâr ve Bedüzzaman Fûrûzanfer yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Keykâvus b. İskender, *Qâbûsnâme*, Tahran 1317 hş., s. 160-163; Mahmûd Kiyânûş, *Qudemâ* ve *Naqd-i Edebî*, Tahran 1354 hş.; Muhammed Mendür, *Der Naqd u Edeb* (trc. Ali Şerîfatî), Tahran 1360 hş.; Hüsrev-i Ferşidverd, *Der Bâre-i Edebiyyât ve Naqd-i Edebî*, Tahran 1363 hş., I-II; Ebû'l-Kâsim Râdfer, *Ferheng-i Belâgi-Edebî*, Tahran 1368 hş., II, 1154-1156; İraj Parsinejad, *Mirza Fath Ali Akhundzadeh and Literary Criticism*, Tokyo 1988; a.mlf., *A History of Literary Criticism in Iran, 1866-1951: Literary Criticism*

in the Works of Enlightened Thinkers of Iran: Akhundzadeh, Kermani, Malkom, Talebof, Maraghe'i, Kasravi and Hedayat, Bethesda 2003; Abdülhüseyin Zerrînküb, *Naqd-i Edebî*, Tahran 1373 hş.; Hamidiyân, "Naqd-i Edebî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., II, 1375-1377; Dihudâ, *Lugatnâme* (Muhîn), XIII, 20032-20034.

RIZA KURTULUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Tenkit Fransızca **kritik** (**critique**) karşılığı olarak Servet-i Fünûn döneminden itibaren görünmeye başlanmıştır. Tanzimat devri edebiyatçıları, bu anlamda daha çok **muhâkeme** ve **muâheze** kelimelerini kullanırken kritik için **ilm-i nakd** tabirine yer vermiştir. Tâhirülmelevî nakdi "nazmın kusurlarını bildiren ilmin adı" olarak tarif etmiş, Muallim Nâci de ilm-i nakd ile meşgul olan **nakkâdi** "şîr-i bî-aybı şîr-i ma'yûb meyânından tefrik eden kişi" diye nitelemiştir. Tanzimat'tan önce sistemli bir tenkit anlayışından söz etmek mümkün değildir; bununla birlikte şuarâ tezkireleriyle bir kısım divanların dîbâcelelerinde güzel şiirin vasıflarına dair yer alan bazı tesbitler tenkit sayılabilir. Buna göre sanat bir Tanrı vergisidir. Sanat aynı zamanda bir ilimdir, bunun için vezin, kafiye ve belâgat gibi öğrenilmesi gereken ilimler mevcuttur. Ancak sanatkâr olabilmek için bunları bilmek veya uygulamak yeterli değildir. Şiirin konusu güzellik, aşk, övgü veya yergi olsa da bütün şairler aslında Tanrı'yı övmektedir. İntihal, "kat-ı zebân" gibi cezayı gerektiren en büyük suçtur. Şiirden herkes anlayamaz, bu bir çaba işidir. Şiirin ve şairin değeri ancak onu anlayanlar tarafından bilinir.

Tanzimat'tan sonra Türk edebiyatı tenkit anlayışında başlangıçta iki nokta dikkati çeker. Edebiyatın yenileşme süreci içerisinde divan edebiyatının bütünüyle reddi veya ağır ifadelerle tenkidi, yeni edebiyatçıların Batı örneklerine benzer edebî eserlerle yeni bir edebiyat kurulması yolunda gösterdikleri gayret. Bu dönemde Şinâsi, Nâmık Kemal, Ziyâ Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem ve Muallim Nâci'nin çeşitli vesilelerle ortaya koydukları tenkit örnekleri yanında daha sonra Beşir Fuad ile Ahmed Midhat Efendi'nin edebiyatta realizm anlayışını savunan ciddi tenkit örnekleri verdiği görülür. Şinâsi, Nâmık Kemal ve Ziyâ Paşa'nın tenkit anlayışının daha çok sosyal fayda çerçevesinde şekillenmiş olduğu söylenebilir. Şinâsi'nin tenkitçi hüviyeti, 1863'te *Ruznâme-i Ceride-i Havâdis* gazetesi yazarlarından Said Bey ile (Küçük Said Paşa) giriştiği meşhur "mebhûsetün anhá" tartışmasında Türk

dili hakkında ileri sürdüğü görüşlerde ortaya çıkar. Burada Türkçe'deki bazı Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların doğru kullanılması gerektiği üzerinde duran Şinâsi edebiyatın "edeb" kökünden geldiğini belirterek edebiyatla ahlâk arasında ilişki kurar. Onun ayrıca eski tezkirecilik anlayışından farklı şekilde Batı tarzında edebiyat tarihçiliğine yakın yeni kriterlerle hazırladığı *Fatîn Tezkiresi* baskısı da bu tenkit zihniyetinin ürünü sayılabilir.

Zihniyet bakımından eskiye daha yakın olan Ziyâ Paşa'nın eleştirilen tutarsız davranışlarından biri, 1868 yılında Londra'da *Hürriyet* gazetesinde çıkan "Şiir ve İnşâ" makalesinde ileri sürdüğü görüşlerle bundan altı yıl sonra kaleme aldığı *Harâbât* mukaddimesindeki görüşleri arasında bulunan tezatlardır. "Şiir ve İnşâ"nın başında Osmanlı şiiri denebilecek bir şiirin ve Türk milletinin kendine mahsus bir dilinin olup olmadığını soran Ziyâ Paşa Necâti Bey, Bâkî ve Nefî'nin divanlarındaki şiirlerle Nedîm ve Vâsîf'ın şarkılarını Türk şiiri kabul etmez. Nesir için de aynı görüşü ileri sürer. Ona göre Osmanlı nesrinin şaheserlerinden sayılan Veysî, Nergisî ve Feridun Bey'in münşeâtlarında üçte bir oranında bile Türkçe kelime bulmak mümkün değildir. Ziyâ Paşa aynı makalesinde Türk şiirinin İstanbul halkının avam şarkılarıyla taşrada çöğür şairleri arasında yaygın deyiş, üçleme ve kayabaşılar, tabii nesrin de *Kâ-mûs* mütercimi Âsım Efendi'nin sade ve tabii diliyle *Muhbir* gazetesince benimsenen yazı tarzı olduğunu söyler. Ancak Ziyâ Paşa 1874'te yayımladığı *Harâbât* mukaddimesinde daha önce eleştirdiği divan şairlerini takdir etmiş, övdüğü halk şairlerinin eserlerini ise "eşek anırması"na (nühak) benzetmiş, bu yüzden Nâmık Kemal'den başlayarak ağır biçimde eleştirilmiştir.

Bu dönemde edebiyatçıları arasında gerçek anlamda edebî tenkit örnekleri veren kişi Nâmık Kemal'dir. Onun, Ahmet Hamdi Tanpınar'dan beri yeni edebiyatın bir nevi beyannâmesi kabul edilen "Lisân-ı Osmani'nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazâtı Şâmilidir" adlı makalesinden itibaren *Bahâr-ı Dâniş* ve *İntibah* mukaddimeleri, *Tahrîb-i Harâbât* ve *Ta'kîb risâleleriyle İrfan Paşa'ya Mektup*, *Mes prisons Muâhezesi*, *Ta'lîm-i Edebiyyat Üzerine Bir Risâle* ve *Mukaddime-i Celâl*'de dağınık biçimde tenkitle ilgili görüşleri mevcuttur. Nâmık Kemal, bir yandan zihniyet ve örnekler bakımından divan edebiyatını eleştirirken bir yandan da yeni edebiyatı ve yeni edebî türleri savunur. Onun eleş-